

De impact van het verlenen van stemrecht op de politieke interesse – een kwantitatief onderzoek bij zestien- en zeventienjarigen

©Feline Van Quakebeke & Tom Schamp (UGent)¹

Abstract (English)

Lowering the voting age is often presented as a possible solution to the observed lack of political interest among young people. However, there is quite a bit of scientific ambiguity on the issue. Studies that suggest that there is a positive correlation between the reduction of the voting age and youth of political interest of youngsters are indeed diametrically opposed to those studies that show an absence of such an impact of lowering the voting age. More to it, there seems to be no consensus about the importance of socio-economic factors such as age, gender, education, socio-economic (SES) and ethnic origin.

This paper presents the results of a study among some 400 sixteen and seventeen year-old Flemish secondary school students (i.e. third graders in the following areas: ASO (general education), TSO (technical education) and BSO (vocational education)). Firstly, a reduction of the voting age by assigning fictitious voting rights in general only leads to a modest increase of the political interest and there is no meaningful difference noticeable with the initial situation (no voting rights) when controlled for the above-mentioned socio-economic factors. Secondly, especially the SES, in particular the educational level of the mother, and the choice of the education area are closely linked to the perceived (changes in the) political interest levels. Perhaps the most important conclusion from the study is that the lowering of the voting age mainly has a positive influence on those who are already above average interested in politics. For the non- or below average interested the effect is almost negligible, more too it often leads to an increase in political disinterest.

Key words: suffrage, (lowering of) voting age, political interest

Sluutelwoorden: stemrecht, (verlaging van) kiesleeftijd, politieke interesse

¹ Correspondency address: Drs. Tom Schamp, Vakgroep Politieke wetenschappen, Faculteit Politieke en Sociale wetenschappen, Universiteit Gent
Address: Universiteitstraat 8, 9000 Gent
Email: Tom.Schamp@UGent.be

Samenvatting

Het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd wordt vaak voorgesteld als mogelijke oplossing voor het vastgestelde gebrek aan politieke interesse van jongeren. Nochtans heerst er op dit punt wetenschappelijke onduidelijkheid. Onderzoeken die doen vermoeden dat er een positief verband bestaat tussen de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd en de politieke interesse van jongeren, staan immers lijnrecht tegenover deze die de afwezigheid van de impact van een verlaging van de kiesleeftijd net aantonen. Ook is er geen eenduidigheid over het belang van socio-economische factoren zoals leeftijd, geslacht, onderwijsvorm, socio-economische situatie (SES) en etnisch afkomst.

Uit onze onderzoeksresultaten bij een 400-tal zestien- en zeventienjarige Vlaamse middelbare schoolstudenten (uit de richtingen: aso, tso en bso) blijkt, ten eerste, dat een verlaging van de kiesleeftijd (het toekennen van fictief stemrecht) niet tot nauwelijks leidt tot een toename van de politieke interesse in elk van de onderzochte richtingen en dat er geen betekenisvol verschil merkbaar is met de vertreksituatie (geen stemrecht) als wordt gecontroleerd voor de vermelde socio-economische factoren. Ten tweede hangen – vooral – de SES, met name het opleidingsniveau van de moeder, en de onderwijsvorm sterk samen met de waargenomen politieke interesseniveaus. De wellicht belangrijkste conclusie uit het onderzoek is echter dat de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd vooral een positieve invloed heeft op zij die reeds bovengemiddeld politiek geïnteresseerd zijn. Voor de niet- of beneden gemiddeld geïnteresseerde jongeren is het effect kleiner en leidt het toekennen van stemrecht niet zelden tot een toename van de politieke desinteresse.

1 Inleiding en situering

In een democratisch politiek systeem zijn vertrouwen, interesse en deelname van zoveel mogelijk burgers in het politieke proces essentiële ingrediënten. De politiek kan de laatste jaren echter niet bepaald rekenen op veel krediet. Veel aandacht gaat naar het failliet van de parlementaire democratie, de crisis van de politieke partijen en *de kloof tussen burger en politiek*, die zich onder meer uit in een lage politieke belangstelling. Ook jongeren ervaren deze kloof: om een voorbeeld te geven, in landen waar geen opkomstplicht geldt, zijn het vaak jongeren die disproportioneel minder stemmen in vergelijking met oudere leeftijdsgroepen. (De Groof & Stevens, 2006:273) In België is de politieke interesse van jongeren doorgaans laag tot zeer laag. (Spruyt & Van Droogenbroeck, 2014:161) Dezelfde tendens is in de meeste West-Europese landen waarneembaar. Opvallend is dat Vlaanderen aan het begin van de eeuw in internationaal vergelijkend perspectief al bijzonder laag scoorde op vlak van politieke interesse; er was toen zelfs geen enkel land dat het slechter deed dan Vlaanderen. (Lehman et al., 2001:117-118) De derde *JOP-Monitor* (2015), die de leefwereld, levensomstandigheden en activiteiten van kinderen en jongeren periodiek in beeld brengt, toont o.m. aan dat heel wat

jongeren geen belangstelling hebben voor politiek: 48,5% blijkt er helemaal niet in geïnteresseerd. Omdat dit percentage heel wat hoger ligt dan de vorige JOP-monitors (Spruyt & Van Droogenbroeck, 2014:165), lijkt de situatie dus te verslechteren en hoe jonger, hoe minder geïnteresseerd.

De bezorgdheid over een gebrek aan politieke interesse bij jongeren loopt gelijk met het debat over politieke participatie en het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd. Dat jongeren (lees: niet-meerderjarigen) in bijvoorbeeld België geen stemrecht hebben (zelfs niet voor niet-wetgevende verkiezingen) en dus op die manier niet betrokken worden bij de hoogmis van de politieke democratie, nl. verkiezingen, wordt door sommigen gezien als een mogelijke oorzaak voor deze beperkte politieke interesse. (De Witte et al., 2000:251) Om aan deze mogelijke lacune tegemoet te komen, adviseerde de Raad van Europa reeds in 1997 in een algemene aanbeveling om voor lokale verkiezingen de kiesgerechtigde leeftijd tot zestien jaar te verlagen, ten laatste tegen 2007. In een aantal landen werd de stemgerechtigde leeftijd intussen al verlaagd (Schamp, Devos 2012; 2014:505) of werden initiatieven op poten gezet om ermee te experimenteren.

Ondanks het feit dat er bitter weinig studies bekend zijn die het effect van dat stemrecht op de politieke interesse van die jongeren in kaart brengen, zal volgens Atkins & Hart (2011) de politieke ontwikkeling van adolescenten meer dan waarschijnlijk toenemen van zodra zestien- en zeventienjarigen mogen stemmen (ibid.:217). Het onderzoek naar het effect van programma's van burgerschapsopvoeding op jongeren haakt op dat uitgangspunt in want uit dat onderzoek blijkt o.m. dat *aandacht voor verkiezingen* de politieke interesse *doet* stijgen. Omdat het tot meer aandacht voor verkiezingen leidt, resulteert kiesrecht in meer interesse in politiek onder jongeren. (Meirick & Wackman, 2004:1168-1174)

In België worden vanuit liberale hoek regelmatig voorstellen gelanceerd om de stemgerechtigde leeftijd te verlagen naar zestien jaar.² Aangezien zestien- en zeventienjarigen *minderjarig* zijn, gaat de discussie niet om stem- of opkomst*plicht* maar om stem*recht*. Minderjarigen kunnen immers niet juridisch vervolgd worden voor het niet-ervullen van de (grond)wettelijk vastgelegde opkomst*plicht*. (Schamp & Devos, 2014:505; Schamp 2015:52)

² Zo ijverden de Open Vld'ers Willem-Frederik Schiltz en Nele Nijlen in augustus 2013 voor het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd om zo jongeren meer politieke verantwoordelijkheid te geven (De Morgen, 2013, 12 augustus). Ook Lander Piccart, de ex-voorzitter van de Vlaamse Jeugdraad, wil naar aanleiding van de slechte score van de politieke interesse van jongeren in de JOP-Monitor no. 3 het debat rond stemrecht vanaf zestien jaar op gang brengen (De Morgen, 2014, 1 april). In het voorjaar van 2015 werd de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd ook al aangekaart door de Kortrijkzaanse Open VLD-burgemeester Vincent Van Quickenborne, dit als gevolg van het gunnen van het jongerenstemrecht in Estland. Ook Groen en Ecolo staan achter het idee om adolescenten vanaf hun zestien jaar het recht te geven om te gaan stemmen. (Geukens, 2015)

Dat verklaart waarom in België voorstellen om de stemgerechtigde leeftijd te verlagen vaak worden gekoppeld aan de discussie om de stemplicht af te schaffen.³

2 Relevantie van dit onderzoek en centrale onderzoeksvraag

Een levendig politiek en maatschappelijk debat gaat ervan uit dat burgers alert, welbespraakt en actiebereid zijn op het vlak van maatschappelijke kwesties die hen aanbelangen. Van burgers wordt onder meer verwacht dat ze actief deelnemen aan het politieke besluitvormingsproces. (Abts & Swyngedouw, 2014:15) Een belangrijk onderdeel van democratisch burgerschap is bijgevolg *politieke interesse*: Politiek volgen is immers een eerste, minimale voorwaarde om als burger bij de politiek betrokken te zijn. (Elchardus & Herbots, 2010:182)

Uit de beperkte aantallen wetenschappelijke studies en niet zo wetenschappelijke surveys (à la JOP-Monitor) die de voorbije decennia in binnen- en buitenland zijn uitgevoerd, blijkt dat jongeren een lage(re) politieke interesse en weinig politieke maturiteit bezitten vergeleken met volwassenen. Dit gegeven wordt vaak gebruikt als argument tegen het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd. Anderzijds blijkt dat politieke interesse vooral toeneemt in de adolescentiefase en in het bijzonder van zodra de jongere zich geconfronteerd weet met het vooruitzicht van een gebeurtenis dat zijn politieke betrokkenheid concretiseert en naarmate ze in aanraking komen met politieke gebeurtenissen, zoals gaan stemmen, en actoren (Greenstein 2009:60-62). Voorstanders van stemrecht voor zestienjarigen hebben dan ook de overtuiging dat dit gebrek aan politieke maturiteit en competentie een gevolg is van het niet mogen stemmen. Hierdoor zouden ze niet aangemoedigd worden om meer betrokken bij politiek te geraken; ze wegen nog niet op het debat en het beleid en interesseren zich er bijgevolg niet voor. (Atkins & Hart, 2011:217-218) Ook De Witte et al. (2000:251) geven het feit dat jongeren nog geen stemrecht hebben en dus weinig betrokken worden bij het politieke gebeuren als mogelijke oorzaak voor de beperkte politieke belangstelling van jongeren aan.

Achttienjarigen zouden dus meer politieke interesse hebben, precies omdat ze stemrecht hebben en niet omdat ze ouder of meer politiek matuur zijn. Met andere woorden, "(...)als men de kiesgerechtigde leeftijd verlaagt, gaan de politieke belangstelling, de politieke betrokkenheid en de politieke competentie van zestien- en zeventienjarigen als vanzelf omhoog. Jongeren houden zich meer met politiek bezig als ze mogen stemmen. Een grotere politieke belangstelling onder 16- en 17-jarigen is gewenst. Daarom moeten jongeren kunnen stemmen." (Aerts & van der Kolk, 2010:35) Ook Elchardus & Herbots (2010) stellen dat de conclusie dat jongeren zich simpelweg niet interesseren in politieke te voorbarig is. Non-

³ Bepaalde Vlaamse partijen - vooral Open VLD - linken beide elementen maar al te graag met elkaar: het pleidooi voor de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd is dan meteen een hefboom of breekijzer in de discussie om een eind te maken aan de stemplicht, voor alle kiezers (Schamp 2015:53) en het bestaand kiessysteem te vervangen (Schamp & Devos, 2012:522).

participatie bij jongeren volgt vaker uit het feit dat ze niet de kans of de tijd hebben om te participeren, dan uit desinteresse. (ibid.:77)

Zandonella & Zeglovitsa (2013) vergeleken op basis van verschillende surveys de verschillen in politieke interesse van zestien- en zeventienjarige Oostenrijkers voor én na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd (ingevoerd in 2007, cf. supra) en stelden vast dat de politieke interesse gestegen was. Bovendien gaven ze twee zijdelingse effecten aan: ten eerste, politieke interesse die *getriggerd* is door het stemmen op jonge leeftijd, kan leiden tot een hogere interesse gedurende de hele levensloop, en ten tweede, de verhoogde aandacht voor de verlaging van de kiesleeftijd leek tot een aantal niet onbelangrijke begeleidende maatregelen te hebben geleid (o.m. in de scholen). (ibid.:1098)

De Noorse onderzoeker Bergh (2013) maakte gebruik van onderzoeksdata van een experiment waarin in een aantal gemeenten de kiesleeftijd was verlaagd van achttien naar zestien jaar. Bergh concludeerde dat politieke interesse niet significant steeg en de verschillen tussen zestien- en achttienjarigen bleven (geen effect). (ibid.:95)

Er bestaan studies die aantonen dat via het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd de politieke interesse verhoogd kan worden. Toch worden deze studies vaak gecounterd door resultaten uit andere onderzoeken. Bijkomende onderzoeksgegevens zijn dus wenselijk.

Volgende onderzoeksvragen staan centraal in deze bijdrage:

- *Wat is het effect van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op de politieke interesse van Vlaamse zestien- en zeventienjarigen⁴? Is er sprake van een positieve dan wel negatieve invloed van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op de politieke interesse?*
- *Is er een verband tussen de politieke interesse na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd en de volgende variabelen vaststelbaar? Welke factoren spelen een rol: leeftijd, geslacht, socio-economische situatie, onderwijsvorm, etniciteit of een combinatie?*

Samengevat, de centrale doelstelling van dit onderzoek is nagaan wat het effect is van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op de politieke interesse. Ook de *bijkomende onderzoeksvragen* zijn in het conceptueel model opgenomen. Er zal immers worden nagegaan in welke mate de variantie in de afhankelijke variabele verklaard kan worden door de geselecteerde variabelen leeftijd, gender, SES, onderwijsvorm en etniciteit en de politieke interesse, na het proces van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd.

4. In de praktijk worden ook vijftienjarigen in het onderzoek opgenomen. Deze jongeren zijn namelijk in het jaar 1999 geboren en worden dus later dit jaar nog zestien.

3 Theoretisch kader: de afhankelijke en onafhankelijke variabelen

In de volgende paragrafen definiëren we politieke interesse (afhankelijke variabele) en de in de literatuur meest voorkomende onafhankelijke of verklarende variabelen.

3.1 De afhankelijke variabele: politieke interesse

Politieke interesse wordt over het algemeen als een belangrijke indicator van *politieke maturiteit* beschouwd en is een vaak gebruikte variabele in wetenschappelijk onderzoek om, bijvoorbeeld, politiek gedrag (o.m. deelname aan verkiezingen, de blanco of ongeldige of proteststem, de gesplitste stem enzovoort) te verklaren. Ondanks het belang van politieke interesse en de aandacht die eraan gegeven wordt in de literatuur, zijn er weinig concrete definities terug te vinden. Een definitie die wel vaak wordt gebruikt, is die van van Deth (1989:278), die politieke interesse omschrijft als 'de mate waarin politiek de nieuwsgierigheid van de burger werkt'. Shani (2007:2) biedt een ander perspectief aan, door politieke interesse te definiëren als 'de motivatie om betrokken te zijn in politiek', wat zowel het verlangen om over politieke te leren als het verlangen om te participeren inhoudt. Zaller (1992:21) definieert het als 'de mate waarin een individu aandacht besteedt aan politiek én begrijpt waarmee hij/zij wordt geconfronteerd'. Al deze definities zijn nauw aan elkaar gelinkt en overlappen in het appelleren aan een zekere mate van alertheid en aandacht voor politiek.

3.2 Politieke interesse meten

Vaak wordt de variabele politieke interesse gemeten aan de hand van een eenvoudige operator of indicator: "Hoe geïnteresseerd ben je in politiek?", te beantwoorden aan de hand van een vier- of vijfpunten-Likertschaal (van 'helemaal niet' tot 'helemaal wel'). Dergelijke vraag peilt volgens van Deth (1989) naar de subjectieve politieke interesse peilt en is gevoelig voor minstens drie punten van kritiek. Ten eerste is er de algemene bedenking bij single-indicatorvragen. Eén antwoord is uiteraard meer gevoelig voor fouten en onnauwkeurigheden dan meervoudige antwoorden op een set van meervoudige items. Ten tweede is het niet 100% duidelijk wat respondenten eigenlijk bedoelen als ze aangeven 'neutraal' of 'eerder wel' geïnteresseerd te zijn in politiek. Het derde punt van kritiek verwijst naar de verhoudingen waarin subjectieve interesse beschouwd wordt als een oorzaak in plaats van een gevolg. (ibid.:281-283) Van Deth (1989) stelt dat volgens sommige benaderingen interesse een maatstaf is voor de graad van motivatie voor politieke participatie. De veronderstelde samenhang impliceert echter zeker geen wederkerigheid noch enig noodzakelijk verband. Om deze reden, zijn volgens van Deth de minder actieve vormen van politieke participatie meer geschikte indicatoren van politieke interesse dan de verplichte nummers. De indicatoren die hij in dit verband aanraadt, zijn *de krant lezen* en *met vrienden over politiek praten* (van Deth, 1989:277, 285).

Kortom, de beste manier om naar politieke interesse te peilen, is door zowel naar de single indicator 'Hoe geïnteresseerd ben je in politiek?' als minder actieve politiek gedrag (i.c. het

nieuws volgen en met vrienden over politiek praten) te vragen. In dit onderzoek wordt de vraag naar de mate waarin de jongeren het nieuws volgen opgesplitst. We vragen hoe vaak ze het nieuws lezen, beluisteren of bekijken (ook via internet en sociale media) (1) doorheen het jaar en (2) tijdens verkiezingen. De vraag die rechtstreeks peilt naar de mate van politieke interesse dient als een controlevraag op de vragen over het politieke gedrag. Tot slot stellen we volgende twee hypothetische vragen:

- Als je zou mogen stemmen, hoe vaak zou je dan het nieuws lezen, bekijken of beluisteren (ook via internet) (1) doorheen het jaar en (2) tijdens verkiezingen?
- Als je zou mogen stemmen, hoe vaak zou je dan over politieke onderwerpen (bv. onderwerpen uit het nieuws) praten met je vrienden?

Met deze vragen wordt nagegaan hoe groot de politieke interesse van de jongeren zou zijn als ze zouden mogen stemmen. Omdat ze op dezelfde manier worden gesteld als de vorige vragen die naar de politieke interesse peilen, zal het duidelijk zijn of er een verschuiving in politieke interesse is als de stemleeftijd wordt verlaagd.

Dienaangaande verwachten we het volgende (cfr. H1):

Jongerenstemrecht brengt een toename van politieke interesse van de nieuwe stemgerechtigden teweeg. De politieke interesse van de zestien- en zeventienjarigen zal hoger zijn als ze stemgerechtigd zijn dan wanneer ze niet mogen stemmen. (H1)

3.3 Verklarende variabelen en hypothesevorming

In deze bijdrage staat het effect van *het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd* op de politieke interesse centraal. Daarnaast wordt nagegaan welke (onderliggende) factoren een invloed hebben op dit (algemene) effect en op de politieke interesse. Politieke interesse is namelijk geen onveranderlijk persoonlijkheidskenmerk, maar wordt beïnvloed door andere individuele kenmerken. Zo zou politieke effectiviteit (dit is politieke doeltreffendheid of werkzaamheid) rechtstreeks ontwikkeld worden via o.m. het opleiding(sniveau), de aanwezigheid van rolmodellen (uit gezin/, vrienden- of kennissenkring), algemene bewustmakingsprocessen en motivatie alsook empowerment-vooruitzichten (want 'hoog' bij zij die een 'optimistische/hoopvolle kijk op de toekomst' hebben en de kans op zelfrealisatie hoog inschatten), naast en bovenop twee nog belangrijker factoren, nl. *politieke interesse* en de waargenomen *politieke kennis en deskundigheid*. (Sohl 2001:389)⁵

De variabelen die worden onderzocht zijn leeftijd, geslacht, socio-economische situatie (langs vaders en moeders kant), onderwijsvorm en etniciteit of sociaal-culturele achtergrond. Elk van

⁵ Het model dat al deze factoren opneemt, verklaart 33% van de variantie van de waargenomen politieke effectiviteit. Geslacht en leeftijd blijken echter niet significant voor de verklaring van de politieke doeltreffendheid: "physical age in itself is not important". (ibid.:406) Ook etniciteit noch SES (i.e. ouders totale opleidingsniveau en gezamenlijk inkomen) blijken significant.

deze variabelen of factoren wordt vanuit de centrale plaats die ze innemen in de bestaande wetenschappelijke literatuur aangebracht en gemotiveerd.

3.3.1 Leeftijd

Omdat uit de voorgaande paragrafen reeds bleek dat politieke interesse een belangrijke variabele is om politiek gedrag te verklaren, is het belangrijk om te begrijpen wanneer in het leven politieke interesse zich ontwikkelt. Uit verschillende studies (e.g. Hepburn & Niemi, 1995; Chan & Clayton, 2006; Prior, 2010; Garcia-Albacete et al., 2013) blijkt dat politieke interesse zich tijdens de adolescentie begint te ontwikkelen en dat het groeit tijdens de volwassenheid. Uit de International Civic and Citizenship Education Studies (ICCS) van de IEA (2011)⁶ blijkt dat veertienjarigen in de meeste landen slechts in beperkte mate geïnteresseerd zijn in politiek en de politieke kennis in die leeftijdsgroep laag is. De ontwikkeling lijkt min of meer voltooid op de leeftijd van vijfentwintig jaar; hierna blijft de mate waarin men geïnteresseerd is in politiek relatief stabiel. (Zandonella & Zeglovits, 2013:1087). Hieruit wordt volgende hypothese afgeleid (cfr. H2):

Na het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd, zullen de zeventienjarigen een hogere politieke interesse vertonen dan de zestienjarigen (H2)

Oorspronkelijk wou dit onderzoek enkel zestien- en zeventienjarigen bevragen (referentiedatum 1 mei 2015), maar omdat ongeveer 28% van de steekproef dit jaar zestien wordt, worden ook deze vijftienjarigen in het onderzoek opgenomen.

3.3.2 Geslacht – sociale rollen

Diverse studies (o.m. Greenstein (1969) en Delli Carpini & Keeter (1989)) hebben aangetoond dat mannen meer politieke kennis hebben dan vrouwen. Ook al zijn deze verschillen vaak niet groot, ze blijken wel significant en ook langdurig te zijn (Dolan, 2011:97). Een verschil in politieke kennis werd ook voor de Vlaamse jongeren vastgesteld door Elchardus en Vanhoutte (2009). Op de leeftijd van veertien jaar zijn er geen relevante verschillen in de mate van politieke belangstelling van meisjes en jongens. Na deze periode ontstaat er echter een groeiende kloof tussen de politieke belangstelling, dus net in de periode waarin jonge mensen naar democratisch burgerschap toegroeien. Bij adolescente vrouwen is er een bijzondere langzame stijging van de politieke interesse tussen vijftien en achttien jaar. Bij jongens begint deze toename iets eerder en neemt ze versneld toe vanaf achttien jaar (de leeftijd waarop men wettelijk stemplichtig wordt), terwijl ze precies vanaf die leeftijd bij jonge vrouwen stagneert. (ibid.:122-123) Hooghe en Dejaeghere (2006:407) bevestigen een verschil in politieke interesse: mannen vertonen niet enkel een hoger kennisniveau, ze vertonen ook een hoger interessepeil dan vrouwen (50,4% versus 36,6%).

6. De International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Verklaringen voor dit verschil in politieke interesse zijn o.m. het cognitieve zelfbeeld: terwijl jongens over het algemeen meer zelfzeker zijn, twijfelen meisjes vaker of ze wel iets kunnen of weten. (Elchardus & Vanhoutte, 2009:121) Er is ook een differentiatie in gendervoorkeur: mannen worden geacht zich te ontplooien in het publieke domein en vrouwen eerder in de private of huiselijke sfeer (cf. het klassieke gendermodel). (ibid.) Hoewel dit stereotiepe met de ontvoogding van de vrouw de voorbije halve eeuw radicaal veranderd is, zijn vrouwen over het algemeen nog steeds minder geïntegreerd in het publieke leven dan mannen. Socialisatieprocessen, institutioneel seksisme, glazen plafonds en situationele beperkingen zorgen ervoor dat dit onderscheid vaak behouden blijft. (Jennings, 1983:364-365) Volgens van Deth resulteren de restanten van *de traditionele rolopvatting* en van *de sociale isolatie* in o.m. lagere niveaus van politieke interesse bij de vrouwen (1989:302). Ook de institutionele context waarin mannen en vrouwen leven, speelt een rol. Zo kan het aantal vrouwen in zichtbare leiderschapsposities een (positief) effect hebben op het stimuleren van de politieke interesse bij vrouwen. (Elchardus & Vanhoutte, 2009:107-108) Omdat er echter geen duidelijke redenen zijn om biologische geslachtskenmerken aan duidelijke levels van politieke interesse te linken (zonder dat leeftijd bijv. mee in rekening wordt genomen), zou geslacht moeten omschreven worden als een 'vervangende' variabele voor *verschillende sociale rollen*.

Hierbij aansluitend vormen we de derde hypothese (cfr H3):

Na het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd, zullen jongens een grotere politieke belangstelling vertonen dan meisjes. (H3)

3.3.3 Sociaaleconomische status – beroep vader versus opleiding moeder

Uit studies met volwassenen blijkt dat er een verschil bestaat tussen sociale klassen waartoe men behoort en de mate van politieke betrokkenheid. (Hess & Torney, 2006:126) Ook Greenstein (1969) vond dat mensen met een hogere SES meer politieke kennis en interesse vertonen dan degenen met een lagere SES (pp. 56-57). En die politieke kennis en interesse straalt af op heel het gezin, want zo blijkt: jongeren die opgroeien in hoger opgeleide gezinnen voelen zich politiek competent en zijn meer in politieke geïnteresseerd (Spruyt & Van Droogenbroeck, 2014:167). Die vaststelling sluit aan bij onderzoek dat toont dat politieke opvattingen in belangrijke mate intergenerationeel worden doorgegeven. (cf. Siongers, 2007)

Een mogelijke oorzaak voor dit verschil in politieke interesse is het feit dat ouders uit verschillende sociale klassen politieke interesse bij hun kinderen op verschillende manieren aanmoedigen. (Hess & Torney, 2006:154) Leerlingen met lager opgeleide ouders zouden omwille van een lagere politieke interesse en een beperktere politieke motivatie, in vergelijking met leerlingen met hoger opgeleide ouders, een achterstand ondervinden in hun politieke betrokkenheid. (Langton & Jennings, 1968:861-865; Mutlu, 2010:14) Vooral de mensen met een geprivilegieerde SES hebben meer burgerschapsvaardigheden dan anderen. (Brady et al., 1995:275)

Er bestaan verschillende theoretische benaderingen van de conceptualisatie van de SES maar vaak wordt het construct opgehangen aan drie onderliggende componenten (cf. Brady et al., 1995:271; Nicaise et al., 2005:4), nl. in het geval van *minderjarigen en kinderen* wordt gekeken naar:

- de opleiding van de ouders (de culturele component),
- de beroep(sstatus) van de ouders (de sociale component),
- het (totale) inkomen (of vermogen) van de ouders (de economische component).

In dit onderzoek bevragen we de culturele en sociale component. De socio-economische status van de leerlingen wordt namelijk gemeten aan de hand van het *opleidingsniveau van de moeder* en de *werksituatie van de vader*. Daar zijn twee redenen voor: ten eerste geeft het onderzoek van Sohl (2011) aan dat er geen verband is tussen de politieke effectiviteit van jongeren en het totale opleidingsniveau van beide ouders. Ten tweede geven Nicaise et al. (2005) aan dat het aangewezen is om *de opleiding van de moeder* te nemen⁷. Het opleidingsniveau is ingedeeld in drie categorieën: nl. 'hoog' (diploma's hoger onderwijs en universitair onderwijs), 'laag' (geen diploma en de diploma's lager en lager secundair onderwijs) en 'midden' (het diploma secundair onderwijs). De werksituatie van de vader is ingedeeld in drie graden van tewerkstelling: 'permanent inactief' (werkonbekwaam, invalide, pensioen, huishouden), 'tijdelijk inactief' (werkloosheid, loopbaanonderbreking en uitkering OCMW), 'actief' (werknemer en zelfstandig of helper).⁸

De hypothese die aansluit bij de variabele SES is (cfr. H4):

Na het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd zullen jongeren met een hoge SES een grotere politieke interesse tonen. (H4)

3.3.4 Onderwijsvorm – algemeen versus technisch versus beroepsonderwijs

In een hoogopgeleide maatschappij zullen mensen over het algemeen politiek geïnteresseerder zijn dan in een laagopgeleide samenleving. Per afgeleide wordt verondersteld dat het politieke interessepeil minstens deels afhankelijk is van het onderwijstype waarin men les volgt: hoe hoger, hoe meer politiek geïnteresseerd. (Vanhoutte 2007) Op basis van onderzoek van o.m. van Deth (1989) mag worden gesteld dat het onderwijsniveau inderdaad een goede graadmeter is voor de aanwezigheid van politieke kennis en vaardigheden. (van Deth, 1989:301-302)

⁷ Moeders zouden namelijk meer betrokken zijn bij de socialisatie van hun kind (dan de vaders); ze brengen meer tijd met het kind door, spenderen meer tijd aan de algemene verzorging van het kind, helpen met het huiswerk en ze zijn over het algemeen beter op de hoogte van de schoolbeleving van het kind. Voor het concretiseren van de beroepsstatus wordt meestal *het beroep van de vader* gekozen. Het beroep van de vader zou immers een meer stabiele maat zijn dan die van de moeder. (ibid.:11)

⁸ Er kan discussie ontstaan of huishouden bij permanente of tijdelijke inactiviteit zou moeten staan. Hier wordt het bij permanent inactief geplaatst, omdat de ouders die tijdelijk de arbeidsmarkt verlaten om het huishouden te doen, meestal voor loopbaanonderbreking kiezen (cf. Nicaise et al., 2005:15).

In de meeste landen is het schoolsysteem bovendien zo ingericht dat er wel degelijk verschillende studierichtingen met een uiteenlopend karakter en niveau bestaan. Die differentiatie naar inhoud, structuur en niveau is dus aanwezig. In Vlaanderen vindt ze plaats vanaf de tweede graad (Elchardus & Herbots, 2010:81-83) in de vier onderscheiden onderwijsvormen – aso, tso, bso en kso. Omwille van die differentiatie van het onderwijs, die omwille van een verschillende finaliteit ook leiden tot verschillen in kennisniveau en in cognitieve vaardigheden, mogen verschillen in politieke belangstelling en betrokkenheid tussen de leerlingen van de verschillende onderwijsvormen worden verwacht. (Elchardus & Herbots, 2010:81-83) Zoals hiervoor reeds aangegeven zijn die verschillen echter niet zichtbaar op de leeftijd van veertien jaar. Daarna is er een toename van de politieke belangstelling in het aso (waar het interessesniveau al hoog was) en in het tso, die vooral in die laatste vorm erg sterk is vergeleken met de geringe (positieve) evolutie in het bso. (Elchardus & Vanhoutte, 2009:144; Elchardus & Herbots, 2010:86-87)

Ondanks de onzekerheid over het rechtstreeks causale effect veroorzaakt door de studierichting⁹, luidt het dat het waarschijnlijk is dat opleidingsniveau een belangrijke rol speelt in de vorming van politieke belangstelling (Elchardus & Vanhoutte, 2009: *ibid.*). Een van de redenen daarvoor is dat het groeperen van leerlingen volgens socio-economische achtergrond in de verschillende onderwijsvormen, ertoe leidt dat er zich op die manier aparte leefwerelden aftekenen. (Spruyt, 2008:14-15), waarbinnen andere preferenties en prioriteiten leven (of beginnen te leven). De verschillende samenstelling van die leefwerelden leidt vervolgens tot verschillen in politieke opvattingen en gedragingen van de individuele leden. (Siongers, 2007:26-27)

De hypothese die uit deze theorie wordt afgeleid, luidt (cfr. H5):

Na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd zullen aso'ers (en tso'ers) meer interesse in politiek rapporteren dan bso'ers. (H5)

De laatste factor die we bespreken en die volgens de bestaande wetenschappelijke literatuur mogelijk een invloed heeft op de politieke interesse, is etniciteit of sociaal-culturele identiteit.

3.3.5 Etniciteit

In deze context wordt vaak het onderscheid *autochtoon-allochtoon* gemaakt. Leman (aangehaald in: Vrouwenraad, 2006:1-2) maakt echter een onderscheid tussen eerste (niet in België geboren), tweede (in België geboren maar hun ouders niet) en derde generatie allochtonen (ook de ouders in België geboren, maar niet de grootouders). Dat onderscheid blijkt fundamenteel voor de politieke kennis van de betrokkenen. Als (minstens een van) de

⁹ Er is namelijk vermenging met de factor SES (o.m. het totale opleidingsniveau van de ouders (cf. Sohl 2011)), dewelke deels de keuze van de studierichting verklaart (cf. sociale klassen gerelateerde intergenerationaliteit). (cf. Elchardus & Vanhoutte, 2009:135) Een sociaaleconomisch zwakke sociale achtergrond leidt vaker naar het bso, een sterke naar het aso (Groenez, Nicaise & Van Den Brande, 2003:28-34).

ouders uit het buitenland komt, is het begrip van de ouder(s) van de politiek vaak enigszins beperkt. Aangezien allochtone kinderen in mindere mate politiek gesocialiseerd worden door hun ouders (Dennis & Easton, 1973:59), wordt –bij gebrek aan overdracht- verwacht dat allochtone leerlingen minder politieke kennis, interesse en vaardigheden hebben dan autochtone leerlingen. (Mutlu, 2010:16) Uit de resultaten van Mutlu's onderzoek in Nederland blijkt echter dat het verschil helemaal niet zo groot is: autochtone leerlingen vertonen slechts voor een klein deel meer politieke betrokkenheid dan allochtone leerlingen en er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor politieke interesse (o.m. het volgen van soft news media). Autochtone jongeren lezen wel vaker de krant (Menes, 2012:34).

Dit leidt tot volgende hypothese (cfr. H6):

Er zal geen verband zijn tussen de variabele etniciteit en de politieke interesse. (H6)

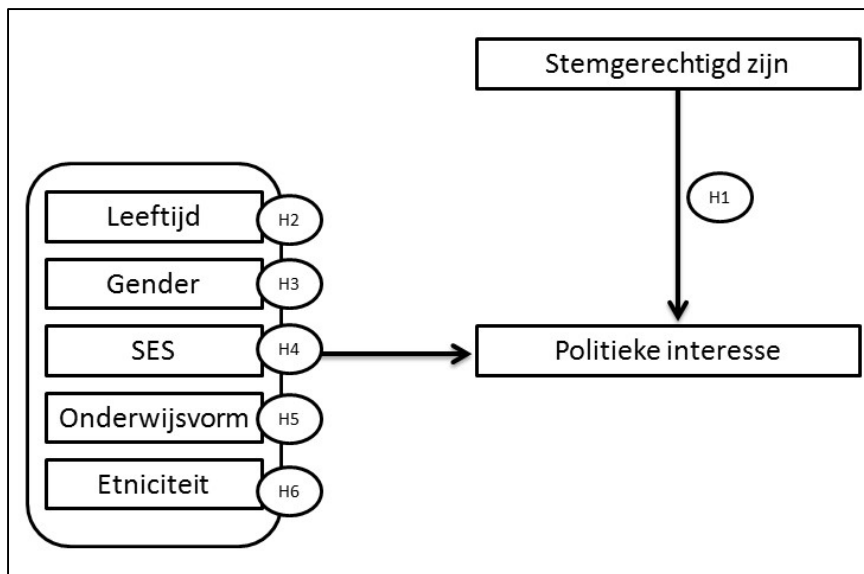
De etniciteit van de jongere wordt bevraagd aan de hand van de vraag "In welk land ben je geboren?". Ook het land van herkomst van de ouders en de grootouders moet worden aangeduid. Het is namelijk interessant om na te gaan of *de aard van de generatie* een invloed heeft op de politieke interesse van allochtonen: zijn er verschillen in politieke interesse tussen allochtonen van de eerste, tweede en derde generatie?

3.3.6 Samenvattend (theoretisch) onderzoeksmodel

Het hieronder opgenomen schema vat de hypothesen betreffende de veronderstelde relaties samen.

De literatuur geeft aanwijzingen dat jongeren tijdens de adolescentie een intens politiek groeiproces doormaken, waarbij hun politieke belangstelling toeneemt (H2). Vervolgens zou een genderkloof bestaan in politieke interesse: mannen zouden meer interesse betonen in politiek dan vrouwen (H3). Ook de SES van de jongeren zou de politieke interesse beïnvloeden: hier luidt de veronderstelling hoe hoger op de sociale ladder, hoe groter de interesse in politiek (H4). Ook gaat er een verondersteld effect uit van de onderwijsvorm die jongeren volgen in het secundair onderwijs: leerlingen uit het bso rapporteren beduidend minder interesse in politiek dan leerlingen uit het aso (H5). Tot slot wordt de invloed van de variabele etniciteit onderzocht (H6). Elk van de onafhankelijke variabelen zou de politieke interesse van jongeren beïnvloeden, afhankelijk van de categorie waarin de jongere zit, in de ene of de andere richting.

Bovendien gaat van een aantal variabelen een effect uit op de relatie tussen het (fictief) verkrijgen van stemrecht en de verschuiving in de politieke interesse (H1).

Figuur 1. Samenvatting hypothesen

4 Het onderzoeksdesign uitgelegd

4.1 Het meetinstrument

Om het effect van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op de politieke interesse van Vlaamse zestien- en zeventienjarigen te onderzoeken, werd voor een korte, schriftelijke vragenlijst geopteerd met alle voordelen van dien. (Milne, 1999, 28 april; Popper, 2005) Omwille van de doelgroep werd bij de opmaak van de vragenlijst bijzondere aandacht besteed aan de begrijpelijkheid van de vragen, de lengte van de vragenlijst, de complexiteit van de vraagstelling (aantal antwoordmogelijkheden, de formulering en presentatie van de keuzeopties etc.), mogelijke interpretatiefouten, de begeleiding bij de afname van de survey (alle leerkrachten waren opgeleid), de geslotenheid van de vragen en de geringe afnametijd. De meeste risico's werden ingeschat tijdens een testbevraging en nadien geredieerd.

4.2 De steekproef en de respons

Het onderzoek richt zich op jongeren tussen de zestien en achttien jaar; dit is de groep die volgens andere onderzoeken (cf. supra) 'het meest gevoelig' is voor een verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. Om deze doelgroep te bereiken, werd samenwerking gezocht met drie middelbare scholen. Voor dit onderzoek worden enquêtes afgenomen bij 432 leerlingen van het *Koninklijk Technisch Atheneum* (KTA) Brugge, het *Sint-Fransiscus-Xaveriusinstituut* (SFX) Brugge en het *Instituut Zusters Maricolon* (IZM) Maldegem. Van dit aantal waren er 405 bruikbare en ingevulde deelnames. Van alle potentiële deelnemers zitten 222 leerlingen in het

vierde middelbaar: 32 in het bso, 40 in het tso en 150 in het aso. De overige 210 respondenten zitten in het vijfde middelbaar: 26 leerlingen in het bso, 51 in het tso en 133 in het aso.¹⁰

Om de invloed van de variabele geslacht op het effect van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op een adequate manier te onderzoeken, is de steekproef gemanipuleerd; er worden enkel klassen bevraagd waarin de verhouding jongens-meisjes min of meer 'in evenwicht' is. Niettegenstaande deze ingreep zijn de jongens ondervertegenwoordigd in de steekproef: 42,2% tegenover 57,3% meisjes. Ook wat de variabele onderwijsvorm betreft, is er een over- en ondervertegenwoordiging: aso is de grootste vertegenwoordigde groep (66,2%); in het tso zit 21% van de leerlingen en in het bso 12,8%. Deze disproportionaliteit vormt echter geen probleem voor de analyses.¹¹

De data werden verzameld over een tijdsperiode van twee weken. Van de 432 enquêtes werden er 405 ingevuld; dit is een responsgraad van 93,5%.

5 Presentatie van de resultaten

Vóór de resultaten over (het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op) de politieke interesse worden toegelicht, volgt eerst een beschrijving van de steekproef wat de variabelen leeftijd, geslacht, onderwijsvorm, sociaal-culturele achtergrond en SES betreft.

5.1 De bespreking van de verklarende variabelen

Zoals hierboven vermeld, werden alle 15-jarigen die zestien worden in 2015 meegenomen in de analyse. De gemiddelde leeftijd ligt op 16 jaar. In de steekproef bevinden zich 20 (5%) achttienjarigen: 14 worden meegenomen bij de analyses de andere zes niet.¹² Wel worden deze leerlingen bij de analyse van de invloed van de variabele leeftijd op de politieke interesse betrokken. Het is namelijk interessant om na te gaan of hun politieke interesse groter is dan bijvoorbeeld die van vijftienjarigen. (cf. H2)

Autochtone leerlingen met Belgische ouders zijn in de absolute meerderheid (91,8%). Autochtone jongeren met Belgische grootouders zijn met 82,9% vertegenwoordigd. Slechts 3,2% van de 405 leerlingen is in een ander land dan België geboren: zes leerlingen (1,5%) zijn in een land binnen Europa geboren, zeven leerlingen (1,7%) buiten Europa. Door dit kleine aantal waarnemingen, zullen er *geen geldige uitspraken* kunnen worden gedaan over het effect

¹⁰ Ondanks het feit dat de leerlingen uit het aso zijn oververtegenwoordigd en de leerlingen uit het bso en tso zijn ondervertegenwoordigd in vergelijking met de populatie wordt niet met weegfactoren gewerkt – zie verder.

¹¹ Uit de theorie blijkt dat jongens en leerlingen uit het aso een grotere politieke interesse hebben. De oververtegenwoordiging van aso'ers en meisjes zal dus een invloed hebben op de politieke interesse voor én na de fictieve verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. Omdat de drie groepen aso, tso en bso en de groepen jongens en meisjes ook apart van elkaar worden onderzocht, is het niet nodig om met weegcoëfficiënten te werken.

¹² Zij die in het jaar 1997 zijn geboren, worden in de steekproef opgenomen, omdat ze dit jaar, vóór 1 mei, achttien zijn geworden. Het gaat om veertien leerlingen. De overige zes achttienjarigen zijn in het jaar 1996 geboren en worden - net zoals de drie negentienjarigen - niet meegenomen in de analyse over het effect van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd op de politieke interesse, omdat ze simpelweg de stemgerechtigde leeftijd al bereikt hebben.

van de sociaal-culturele identiteit op de politieke interesse. Wel zijn er meer leerlingen van een tweede generatie allochtonen in de steekproef: 8,2%. (cf. tabel 1) 17,1% bestaat uit leerlingen van een derde generatie allochtonen. Omdat de eerste generatie allochtonen een te kleine groep is in deze steekproef, zullen in de analyse enkel uitspraken gedaan worden over de tweede en derde generatie allochtonen.

De meeste leerlingen (62,2%) hebben een moeder met een hoog opleidingsniveau, 5,3% heeft een moeder met een laag opleidingsniveau en 32,4% één met een middelhoog opleidingsniveau. Uit onze onderzoeksdata blijkt alvast dat het belang van het opleidingsniveau van de moeder niet onderschat mag worden: kinderen van laag opgeleide moeders zitten significant minder vaak in het aso en veel vaker in het bso; en vice versa voor kinderen van hoog opgeleide moeders; kinderen van middelhoog opgeleide moeders zitten overwegend in het tso. Er blijkt dus een significant positief verband tussen het opleidingsniveau van de moeder en de onderwijsvorm van de leerling (Pearson Chi-square=44.838, $p < .000$).¹³

Tabel 1. Frequentietabel verklarende variabelen

Frequentietabel verklarende variabelen					
Leeftijd (N=403)	15	16	17	18	19
Percentage	28,29	42,18	23,82	4,96	0,74
Gemiddelde	16,08				
Standaardafwijking	0,885				
Geslacht (N=405)	Jongen	Meisje			
Percentage	42,2	57,3			
Onderwijsvorm (N=405)	Aso	Tso	Bso		
Percentage	66,2	21	12,8		
Etniciteit tweede generatie (N=392)	Belgisch	Europees *	Niet-Europees* *		
Percentage	91,8	4,4	3,5		
Etniciteit derde generatie (N=392)	Belgisch	Europees *	Niet-Europees* *		
Percentage	82,9	13,8	3,2		
Opleidingsniveau moeder (N=339)	Hoog	Midden	Laag		
Percentage	62,2	32,4	5,3		

¹³ Kendall's Tau, net zoals chi-kwadraat een symmetrische associatiemaat, is gelijk aan 0,334. Dat betekent dat er een positieve associatie is tussen beide variabelen.

Noot: *Minstens een van de (groot)ouders is in een land binnen Europa geboren; **Minstens een van de (groot)ouders is in een land buiten Europa geboren.

De onderzochte leerlingen hebben vaakst een vader die aan het werk is (actieve tewerkstellingsgraad = 90,6%, N=384). Iets meer dan drie procent van de bevroegden heeft een vader met een permanente inactiviteit. Van 1,3% is de vader tijdelijk inactief.¹⁴ Omwille van de afwezigheid van variatie voor deze factor, zal in de verdere analyse enkel het opleidingsniveau van de moeder als indicator voor de sociaaleconomische situatie gebruikt worden.

5.2 Bespreking van de afhankelijke variabele: politieke interesse

Allereerst wordt in de analyse nagegaan in welke mate de bevroegde jongeren in politiek geïnteresseerd zijn. Vervolgens bespreken we de resultaten ná de fictieve verlaging van de stemgerechtigde leeftijd.

5.2.1 De politieke interesse ‘voor’ en ‘na’

Doorheen het jaar volgt een overgrote meerderheid van de leerlingen meerdere keren per week of dagelijks het nieuws (ruim 73%). Slechts 2 procent volgt nooit het nieuws. Opvallend is dat de aandacht voor politiek door het volgen van het nieuws vrij spectaculair *daalt* ten tijde van verkiezingen: het percentage jongeren dat nooit het nieuws volgt tijdens het jaar *verzesvoudigt* tijdens verkiezingen en het aandeel jongeren dat minder dan één keer per week het nieuws volgt verdubbelt. We concluderen dat jongeren meer het nieuws volgen doorheen het jaar dan tijdens verkiezingen.¹⁵

Als we *rechtstreeks* naar de politieke interesse peilen, dan valt het op dat slechts 4,8% aangeeft sterk geïnteresseerd te zijn in politiek; 48,6% geeft aan helemaal niet geïnteresseerd te zijn; en 46,6% is een beetje geïnteresseerd (zie tabel 2). Uit de drie JOP-monitoren blijkt dat in Vlaanderen de groep niet-geïnteresseerden het grootst is¹⁶ – dit komt dus overeen met eigen onderzoek doch dat er het onevenwicht tussen de groepen kleiner is dan uit onze data blijkt.¹⁷ Ook uit het onderzoek van Zandonella & Zeglovits (2013) blijkt dat de groep van niet-geïnteresseerden het grootst is (66,2%). De sterk geïnteresseerden zijn in de minderheid (8,1%)

¹⁴ 4,4% van de leerlingen duidde het antwoord ‘niet van toepassing’ aan (N = 405). Dit wil zeggen dat dit aantal hun vader nooit gekend heeft of dat hun vader overleden is.

¹⁵ De redenen voor deze ietwat vreemde vaststelling werden onderzocht met een focusgroepgesprek bestaande uit één jongere van zestien en twee van zeventien jaar oud. De deelnemers gaven aan dat er tijdens verkiezingen een overaanbod aan nieuwsprogramma's is, waardoor ze het nieuws een beetje beu geraken. Bovendien zijn de onderwerpen in kwestie ver van hun bed, waardoor ze de inhoud complex en oninteressant vinden. Dit is dus nog een reden waarom de jongeren zijn tijdens de verkiezingen wat distantiëren van het nieuws (tabel 2).

¹⁶ In de JOP-monitoren (JOP 1: N = 2475; JOP 2: N = 2059; JOP 3: N = 2038) wordt naar de politieke interesse gepeild door onder andere de volgende stelling te geven: Ik ben niet geïnteresseerd in politiek. Jongeren moeten deze stelling dan beoordelen door aan te geven of ze (helemaal) niet akkoord gaan, tussen beide of (helemaal) akkoord gaan.

¹⁷ Zo is in de derde monitor (N = 2038) het percentage sterk geïnteresseerden gelijk aan 29%. Het aantal jongeren dat een beetje geïnteresseerd is, is gelijk aan 22,5%. De groep niet geïnteresseerden is met 48,5% de grootste (Spruyt & Van Droogenbroeck, 2014).

en de jongeren die een beetje geïnteresseerd zijn in politiek zitten hier tussenin (23%). Onze resultaten houden min of meer het midden tussen alle andere.

Tabel 2. Bespreking afhankelijke variabele

Nieuws volgen doorheen het jaar	Percentage
Nooit	2,28
Minder dan één keer per week	7,59
Eén keer per week	16,46
Meerdere keren per week	46,58
Elke dag	27,09
Nieuws volgen tijdens verkiezingen	Percentage
Nooit	14,03
Minder dan één keer per week	14,03
Eén keer per week	19,22
Meerdere keren per week	32,73
Elke dag	20
Over politieke onderwerpen praten	Percentage
Nooit	39,24
Af en toe	56,71
Vaak	3,80
Voortdurend	0,26
Hoe geïnteresseerd ben je in politiek?	Percentage
Niet	48,60
Een beetje	46,56
Sterk	4,83

Als we de gemiddeldes van de politieke interesse (somvariabele van nieuws volgen en over politieke onderwerpen praten) vóór en na de fictieve verlaging van de stemgerechtigde leeftijd vergelijken, stellen we vast dat het gemiddelde met ongeveer één punt is toegenomen, namelijk van 8,86 naar 9,97. Het gemiddelde van het nieuws volgen (doorheen het jaar en tijdens verkiezingen) is met ongeveer een half punt toegenomen en dat van over politieke onderwerpen met vrienden praten is ook met een half punt toegenomen (zie tabel 3).

Tabel 3. Indicatoren politieke interesse met gemiddelde (en standaardafwijking)

Variabele	Voor	Na	Vershil
Politieke interesse (14-puntenschaal)	8,86 (2,28)	9,97 (2,43)	1,11
Nieuws volgen (10-schaal)	7,21 (2,05)	7,81 (2,04)	0,6
Over politieke onderwerpen praten (4-puntenschaal)	1,65 (0,57)	2,13 (0,68)	0,48

Na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd valt op dat het aantal niet-geïnteresseerden¹⁸ ongeveer gehalveerd is. Dit is ook het geval in het onderzoek van Zandonella & Zeglovits (2013, N=17.630) (tabel 4).

Tabel 4. Vergelijking politieke interesse (in percentages) voor en na.

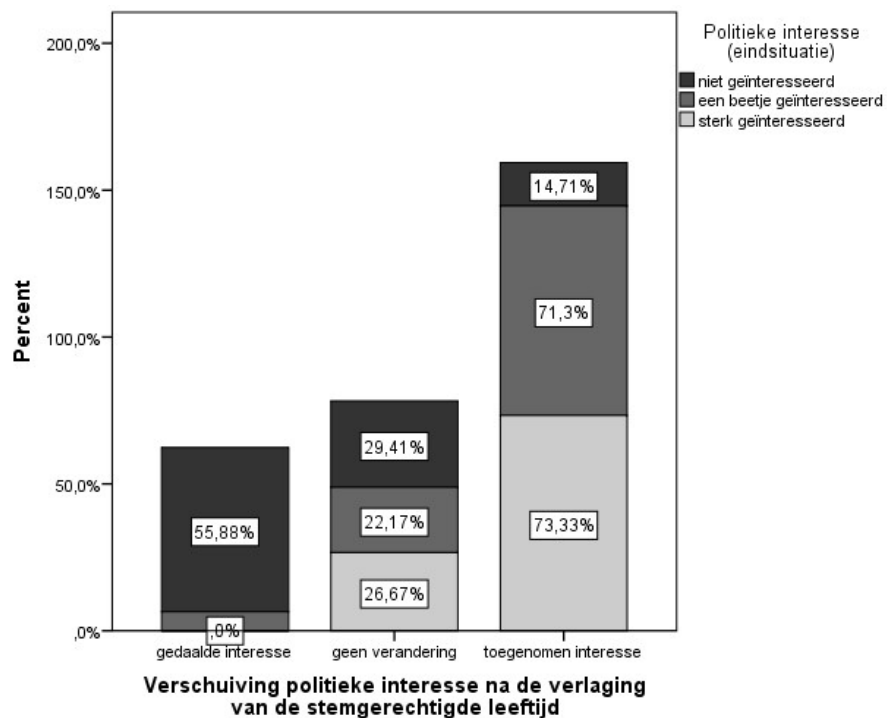
		Voor	Na	Vershil
Eigen onderzoek (N = 384)	Niet geïnteresseerd	16,7	9	-7,7
	Beetje geïnteresseerd	69,5	62,5	-7
	Sterk geïnteresseerd	13,8	28,5	+14,7

Interessant is om na te gaan hoeveel cases er in de eindtoestand (dit is na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd) een afgenomen, gelijke of toegenomen politieke interesse vertonen¹⁹. We stellen vast dat vooral niet-geïnteresseerden een negatief effect ervaren en vooral de een beetje en sterk geïnteresseerden een positief effect ervaren.

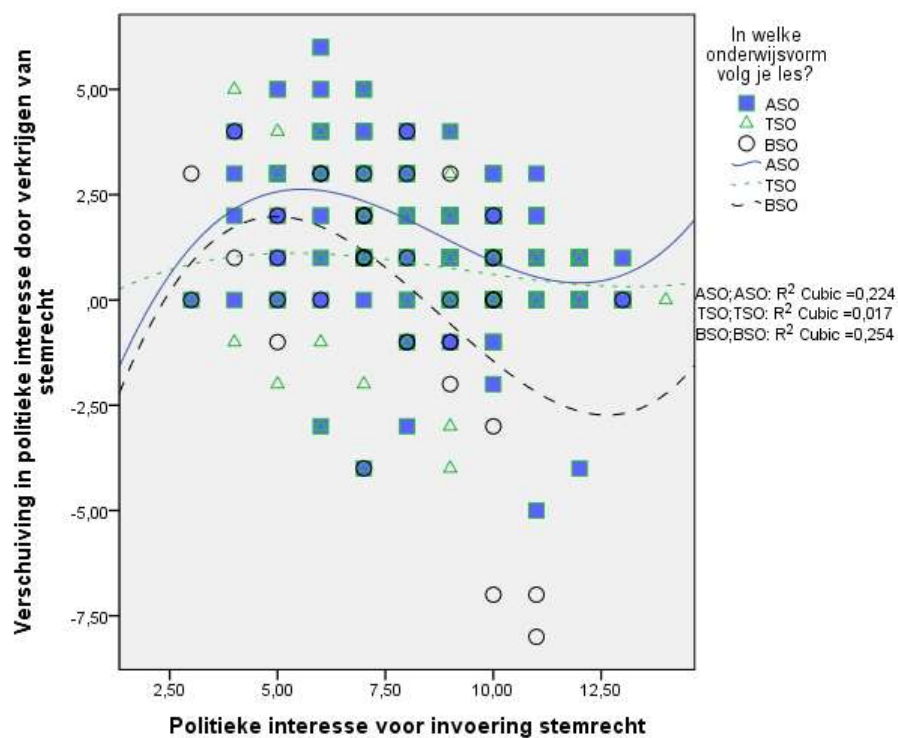
Het onderstaande spreidingsdiagram (fig. 3) bevestigt de samenhang tussen beide (ratiogeschaalde) variabelen (het verschil in politieke interesse en de somvariabele politieke interesse): hoe meer politiek geïnteresseerd, hoe kleiner de meerwaarde van het fictief verkrijgen van stemrecht.

18. De indeling niet, een beetje en sterk geïnteresseerd wordt als volgt geoperationaliseerd: op basis van de somvariabele politieke interesse (= som van nieuws volgen en over politieke onderwerpen met vrienden praten) worden deze drie categorieën gevormd. De waarden 3 t.e.m. 6 vormen de categorie niet geïnteresseerd, de waarden 7 t.e.m. 11 een beetje geïnteresseerd en de waarden 12 t.e.m. 14 vormen sterk geïnteresseerd.

19. De indeling 'gedaalde interesse', 'geen verandering' en 'toegenomen interesse' wordt als volgt geoperationaliseerd: de politieke interesse uit de beginsituatie wordt van die uit de eindsituatie afgetrokken. Dit verschil wordt in categorieën opgedeeld: de negatieve waarden vormen de daling politieke interesse, de waarde nul komt overeen met geen verandering en de positieve waarden vormen de toegenomen interesse.

Figuur 2. Verschuiving politieke interesse per politieke interesse in de eindtoestand. N = 369

Figuur 3. Spreidingsdiagram (analyse o.b.v. drie gelijke categorieën)

Commentaar: in de globale negatieve samenhang voor alle waarnemingen samen zijn duidelijk drie sterk van elkaar verschillende curvilineaire correlaties zichtbaar: de leerlingen uit BSO-richtingen vertonen in vergelijking met deze uit ASO-richtingen een lagere winst in politieke interesse, en dat verschil neemt toe naarmate het vertrekniveau van politiek interesse stijgt.

5.2.2 De samenhang tussen de SES-factoren en politieke interesse

Bekijken we eerste de situatie *as is*, dus zonder stemrecht. Behalve voor de variabele leeftijd en etniciteit werden er significante verbanden teruggevonden tussen de verklarende variabelen en politieke interesse in de situatie zonder stemrecht. Het *life cycle effect* (cf. supra) konden wij dus niet vaststellen. Daarentegen is het genderverschil wel duidelijk teruggevonden: jongens zijn duidelijk meer geïnteresseerd in politiek dan meisjes. Ook gaat onmiskenbaar een positief effect uit van de onderwijsvorm op politieke interesse. Ook het opleidingsniveau van de moeder speelt een positieve rol.

Tabel 5. Gemiddelde score voor politieke interesse per variabele (maximumscore is 14). N = 378

Leeftijd (N=378)	15		16		17		+17	
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na
Gemiddelde politieke interesse	8,84	10,14	8,89	9,96	8,78	9,76	8,91	9,95
Verschil	+1,3		+1,07		+0,98		+1,04	

Tabel 6. Politieke interesse per geslacht in kolompercentage (frequentie). N = 374

Politieke interesse (N=374)	Jongen		Meisje	
	Voor	Na	Voor	Na
Niet geïnteresseerd	10 (16)	11 (17)	21,6 (48)	7,8 (17)
Een beetje geïnteresseerd	68,1 (109)	54,8 (85)	70,3 (156)	67,6 (148)
Sterk geïnteresseerd	21,9 (35)	34,2 (53)	8,1 (18)	24,7 (54)
Cramer's V	0,13			
Chi-kwadraat	0,043*			

*Significant op het $p < 0,05$ -niveau

Tabel 7. Politieke interesse per geslacht in kolompercentage (frequentie). N = 376

Politieke interesse	Bso		Tso		Aso	
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na
Niet geïnteresseerd	28,6 (12)	25 (11)	26,2 (21)	16 (12)	11,8 (31)	4,3 (11)
Een beetje geïnteresseerd	69 (29)	63,6 (28)	63,7 (51)	65,3 (49)	71,4 (187)	61,5 (158)
Sterk geïnteresseerd	2,4 (1)	11,4 (5)	10 (8)	18,7 (14)	16,8 (44)	34,2 (88)
Kendall's tau-b	0,250					
Chi-kwadraat	0,000***					

***Correlatie is significant op het $p < 0,001$ -niveau

Tabel 8. Gemiddelde politieke interesse allochtonen (gemiddelde autochtoon = 8,57)

Etniciteit tweede generatie	Belgisch		Europees		Niet-Europees	
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na
Gemiddelde politieke interesse	8,97	10,13	8,33	8,94	7,23	8,69
Etniciteit derde generatie	Belgisch		Europees		Niet-Europees	
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na
Gemiddelde politieke interesse	8,98	10,12	8,54	9,69	7,75	8,83

Tabel 9. Politieke interesse per etniciteit in kolompercentage (frequentie) N = 371

Politieke interesse tweede generatie	Belgisch	Europees	Niet-Europees
Niet geïnteresseerd	15 (51)	27,8 (5)	38,5 (5)
Een beetje geïnteresseerd	70,6 (240)	66,7 (12)	53,8 (7)
Sterk geïnteresseerd	14,4 (49)	5,6 (1)	7,7 (1)
Cramers V	0,101*		
Politieke interesse derde generatie	Belgisch	Europees	Niet-Europees
Niet geïnteresseerd	14,9 (46)	24 (12)	25 (3)
Een beetje geïnteresseerd	71,2 (220)	62 (31)	66,7 (8)
Sterk geïnteresseerd	13,9 (43)	14 (7)	8,3 (1)
Cramers V	0,069**		

**Significant op p<.100-niveau

Tabel 10. Politieke interesse per SES in kolompercentage (frequentie) N = 323

Opleidingsniveau moeder (N = 323)			
Politieke interesse	Laag	Middelhoog	Hoog
Niet geïnteresseerd	53,3 (8)	18,2 (18)	10,5 (22)
Een beetje geïnteresseerd	40 (6)	72,7 (72)	70,8 (148)
Sterk geïnteresseerd	6,7 (1)	9,1 (9)	18,7 (39)
Kendall's tau-b	0,201		

Bekijken we de situatie na het fictief verkrijgen van het stemrecht dan oefent de variabele leeftijd nog steeds geen invloed uit. De kloof tussen de politieke interesse van jongens en meisjes blijft bestaan, maar is wel kleiner geworden. Ook tussen de onderwijsvormen blijven er duidelijke verschillen bestaan: vooral de politieke interesse van leerlingen uit het aso – die sowieso al een hogere politieke interesse hebben – stijgt. Na de verlaging van de stemberechtigde leeftijd werden, net zoals in de situatie vóór de verlaging, weinig verschillen gevonden tussen de politieke interesse van allochtone en autochtone jongeren. Wat wel opvalt,

is dat tweedegeratie-Europeanen de kleinste groep zijn in de groep 'toegenomen politieke interesse'; ze zijn het sterkst vertegenwoordigd in de groep waarbij de politieke interesse gelijk is gebleven. Ten slotte werd de invloed van de variabele SES onderzocht. De kloof tussen de leerlingen met een hoogopgeleide en een laagopgeleide moeder blijft na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd bestaan.

Tabel 11. Politieke interesse per SES in kolompercentage (frequentie)

Politieke interesse	Laag		Middelhoog		Hoog	
	Voor	Na	Voor	Na	Voor	Na
Niet geïnteresseerd	53,3 (8)	30,8 (4)	18,2 (18)	8,2 (8)	10,5 (22)	5,9 (12)
Een beetje geïnteresseerd	40 (6)	53,8 (7)	72,7 (72)	71,1 (69)	70,8 (148)	57,8 (118)
Sterk geïnteresseerd	6,7 (1)	15,4 (2)	9,1 (9)	20,6 (20)	18,7 (39)	36,3 (74)
Kendall's tau-b*	0,171°					

°Niet statistisch significant

5.3 Verklarende analyse

Ook hier worden twee scenario's met elkaar vergeleken. Eerst gaan we na welke factoren het meeste invloed hebben op de politieke interesse 'voor' het fictief verkrijgen van stemrecht. Wanneer de opleiding met een eenheid toeneemt (met bso = 1, tso = 2 en aso = 3), neemt de politieke interesse met afgerond 0,7 punt toe. Als het geslacht toeneemt (met jongen = 1 en meisje = 2), dan neemt de politieke interesse met afgerond 0,9 punt af. Als tot slot het diploma van de moeder toeneemt (met laag opleidingsniveau = 1, middelhoog opleidingsniveau = 2 en hoog opleidingsniveau = 3), dan neemt de politieke interesse met 0,35 toe.

Aangezien de totale $R^2 = 0,125$, wordt de politieke interesse van de respondenten (N=382) voor 12,5 % verklaard door de combinatie van deze drie variabelen. De Bèta-waarden van deze variabelen liggen echter vrij dicht bij elkaar (0,202 voor onderwijsvorm, -0,201 voor geslacht en 0,170 voor opleidingsniveau moeder), waardoor gesteld kan worden dat deze variabelen (elk apart) een min of meer gelijkaardige invloed hebben op de politieke interesseniveaus voor het fictief toekennen van stemrecht.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,364 ^a	,132	,125	2,13110	,132	19,191	3	378	,000

a. Predictors: (Constant), Diploma_Ma, Wat is je geslacht?, Onderwijsvorm_laagnaarhoog

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	261,475	3	87,158	19,191	,000 ^b
	Residual	1716,717	378	4,542		
	Total	1978,191	381			

a. Dependent Variable: Pol_Int

b. Predictors: (Constant), Diploma_Ma, Wat is je geslacht?, Onderwijsvorm_laagnaarhoog

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations		
		B	Std. Error	Beta			Zero-order	Partial	Part
1	(Constant)	7,128	,645		11,057	,000			
	Wat is je geslacht?	-,927	,221	-,201	-4,189	,000	-,211	-,211	-,201
	Onderwijsvorm_laagnaar hoog	,683	,170	,202	4,020	,000	,259	,203	,193
	Diploma_Ma	,344	,105	,165	3,283	,001	,227	,167	,157

a. Dependent Variable: Pol_Int

Tot slot gaan we na welke factor het meeste invloed op de politieke interesse *na* het fictief verkrijgen van stemrecht heeft. Ook geslacht heeft deze keer geen significante invloed op de politieke interesse (cf. supra) (N=374). Het oorspronkelijke sterk onderscheidend karakter van geslacht (cf. een negatieve impact voor vrouwelijk geslacht) valt met het fictief verkrijgen van stemrecht grotendeels weg want een toename in de waarde voor de variabele geslacht (met jongen = 1 en meisje = 2) doet de politieke interesse met 0,05 punt afnemen; dit is een pak minder dan vóór de verlaging. Studierichting blijft wel een belangrijke verklarende factor: wanneer de opleiding met een (categorische) eenheid toeneemt (met bso = 1, tso = 2 en aso = 3), neemt de politieke interesse met afgerond 0,2 punt toe. Tot slot, de factor SES (moeder): als het diplomaniveau van de moeder toeneemt (met laag opleidingsniveau = 1, middelhoog opleidingsniveau = 2 en hoog opleidingsniveau = 3), dan neemt de politieke interesse met 0,06 toe. Ook hier is er in geval van fictief stemrecht een positieve impact op politieke interesse.

De Bèta-waarden van deze variabelen lagen vóór de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd vrij dicht bij elkaar, waardoor gesteld kon worden dat ze een gelijkaardige invloed hebben in dit model. Na de verlaging is echter dit niet meer zo. De Bèta-waarde voor geslacht is -0,039 (quasi niets dus), voor onderwijsvorm 0,232 (gestegen!) en voor het opleidingsniveau van de moeder is dat 0,131. *De onderwijsvorm* waarin men les volgt, heeft dus duidelijk *de belangrijkste invloed* op de politieke interesse na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. De totale verklarende waarde van het model 'na' stemrecht is echter lager, nl. 8,5% ($R^2 = .085$).

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,305 ^a	,093	,085	,55750	,093	12,604	3	370	,000

a. Predictors: (Constant), Diploma_Ma, Wat is je geslacht?, Onderwijsvorm_laagnaarhoog

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	11,752	3	3,917	12,604	,000 ^b
	Residual	114,999	370	,311		
	Total	126,751	373			

a. Dependent Variable: PolIntNa_3cat

b. Predictors: (Constant), Diploma_Ma, Wat is je geslacht?, Onderwijsvorm_laagnaarhoog

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations		
		B	Std. Error	Beta			Zero-order	Partial	Part
1	(Constant)	1,470	,169		8,687	,000			
	Wat is je geslacht?	-,046	,059	-,039	-,777	,437	-,054	-,040	-,038
	Onderwijsvorm_laagnaarhoog	,197	,044	,232	4,431	,000	,275	,225	,219
	Diploma_Ma	,069	,028	,131	2,514	,012	,205	,130	,124

a. Dependent Variable: PolIntNa_3cat

Niet onbelangrijk, de verschuiving in politieke interesse wordt door deze drie verklarende variabelen voor 5,6% ($R^2=0.056$) verklaard (sign. $p<.000$).

6 Conclusie

Sommige onderzoekers, politici en personen uit het maatschappelijk middenveld zijn voor de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd, omdat de politieke interesse van jongeren hierdoor zou stijgen. Als dit een geldig argument is, is dit een erg belangrijk gegeven om het debat op te baseren. In deze paper gingen we op basis van een survey bij een 400-tal tweede- en derdegraadsleerlingen na of het (fictief) verlenen van stemrecht een effect heeft op de politieke interesse. Ten tweede gingen we na of eventuele verschillen in/tussen de 'voor' en 'na' verklaard kunnen worden op basis van leeftijd, geslacht, onderwijsvorm, socio-economische status (SES) en etniciteit. Op basis van de bestaande literatuur zouden leeftijd, geslacht, onderwijsvorm en SES een invloed hebben; etniciteit niet.

Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat iets minder dan de helft van de bevroagde jongeren *niet geïnteresseerd* is in politiek. De totale gemiddelde politieke interesse zou bovendien slechts een kleine positieve verschuiving kennen bij het toekennen van stemrecht

(namelijk 1,1 punt op een veertienpuntenschaal). Opvallend zijn bovendien de verschillen in politieke interesseverschuiving tussen de niet-, matig en sterk geïnteresseerden: bij 56% van de niet-geïnteresseerde leerlingen daalt de politieke interesse; bij ongeveer 70% van de sterk én matig geïnteresseerden stijgt de interesse. Bij de groep waar de (veronderstelde) stijging van politieke interesse door het toekennen van het stemrecht het meest potentieel biedt, is het effect van een verlaging van de kiesleeftijd dus het geringst.

Opvallend is ook dat *tijdens verkiezingen* een significant grotere groep nooit het nieuws volgt. Jongeren geven zelf aan dat de verkiezingsprogramma's een te moeilijke en abstracte inhoud voor de jongeren hebben. Wat de politieke interesse betreft, blijkt uit de verschilanalyse dat slechts 46% van de scholieren bij het verkrijgen van het stemrecht meer met vrienden over politiek zou praten. Het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd zal slechts bij een kleine groep van nieuwe kiezers de politieke interesse dus doen toenemen (in casu gemeten aan de hand van het praten over politiek met vrienden en het nieuws volgen). De verwachting dat de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd een toename van politieke interesse, gemeten aan de hand van *politieke gedrag*, teweegbrengt, moet dus gerelativeerd worden. Kortom, de hypothese dat jongerenstemrecht een toename van politieke interesse teweegbrengt, kan op basis van deze studie niet weerhouden worden.

Vervolgens werd het verband tussen de volgens de theorie en op basis van de vastgestelde samenhang geselecteerde 'verklarende' variabelen *geslacht*, *onderwijsvorm* en *SES* met de politieke interesse 'voor' en 'na' het fictief verkrijgen van stemrecht besproken. Op basis van de regressieanalyses kunnen we stellen dat het verlenen van stemrecht de kloof in politieke interesse tussen jongens en meisjes minstens een beetje dicht. Na de fictieve verlaging van de stemgerechtigde leeftijd blijven deze verschillen opvallend genoeg bestaan: de politieke interesse van vooral leerlingen uit het aso stijgt. Leerlingen die al sterk geïnteresseerd zijn, ondervinden dus de sterkste positieve verschuiving van de politieke interesse. Zowel voor als na de fictieve verlaging van de stemgerechtigde leeftijd hebben leerlingen met een hoge socio-economische status - dit zijn leerlingen met een hoogopgeleide moeder- de hoogste politieke interesse. Uit de regressieanalyse blijkt dat de verklarende waarde van deze variabelen vóór de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd vrij dicht bij elkaar en behalve de studierichting hoger dan na het fictief verlenen van het stemrecht. Het fictief verlenen van stemrecht doet de invloed van de belangrijkste verklarende variabelen dus in het algemeen afnemen, op de studierichting/onderwijsvorm na: de reeds sterkst politiek geïnteresseerden (geconcentreerd in de hoogste onderwijsvorm), vertonen na het fictief verkrijgen van stemrecht dus een relatief sterkere stijging in het interesseniveau.

Tot slot, het verband tussen etniciteit en politieke interesse is inderdaad, zoals uit de literatuurstudie blijkt, gering. Tussen leeftijd en interesse is er – in tegenstelling wat in andere onderzoek wordt aangetoond – ook geen aantoonbaar verband. Vooral de onderwijsvorm en

de SES, die beide bovendien sterk samenhangen, houden verband met de politieke interesse. Dit verband is positief en significant.

Bronnen

Aarts, K. & Thomassen, J. (2000). Belangstelling voor politieke en politiek zelfvertrouwen. In J. Thomassen & K. Aarts & H. van der Kolk (Eds.). *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: kiezers en de smalle marges van de politiek* (pp. 35-55). Den Haag: SDU.

Abts, K. & Swyngedouw, M. (2014). Van kwaad naar erger? Jongvolwassenen en democratisch burgerschap. In K. Abts, J. Billiet, B. Meuleman & M. Swyngedouw, *Vlaanderen kiest. Trends in stemgedrag en opvattingen over politiek, staatshervorming en kerk* (pp. 15-42). Leuven: Lannoo Campus.

Algan, Y., Bisin A., Manning A. & Verdier, T. (2012). *Cultural Integration of Immigrants in Europe*. Oxford University Press: Oxford.

Atkins, R. & Hart, D. (2011). American Sixteen- and Seventeen-Year-Olds are ready to vote. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 633, 201-222.

Bergh, J. (2013). Does voting right affect the political maturity of 16- and 17-year-olds? Findings from the 2011 Norwegian voting-age trial. *Electoral Studies*, 32 (2), 90-100.

Boonen, J., Hooghe, M., Meeusen, C., Quintelier, E. & Verhaegen, S. (2012). *Parent-Child Socialization Study (PCSS) 2012. Technical Report*. Leuven: KU Leuven.

Brady, H. E., Schlozman, K. L. & Verba, S. (1995). Beyond SES: a resource model of political participation. *The American political science review*, 89 (2), 271-294.

Burns, N., Schlozman, K. L. & Verba, S. (1997). Knowing and Caring about Politics: Gender and Citizen Engagement. *Journal of politics*, 59 (4), 1051-1072.

Chan, T. W. & Clayton, M. (2006). Should the Voting Age be Lowered to Sixteen? Normative and Empirical Considerations. *Political Studies*, 54 (3), 533-558.

Christy, C (1987). *Sex Differences in Political Participation: Processes of Change in Fourteen Nations*. New York: Praeger.

Corder, J. K. & Wolbrecht, C. (2006). Political Context and the Turnout of New Women Voters after Suffrage. *The Journal of Politics*, 68 (1), 34-49.

Danielle, S. (2007). *Developing Interest in politics: the effect of early life socialization*. Chicago: Midwest Political Science Association.

Dawkins, R. and Cornwell, R. E. (2003). Dodgy Frontal Lobes, Y'dig? The Brain Isn't Ready to Vote at 16. Geraadpleegd op 18 april 2015 op <http://www.theguardian.com/politics/2003/dec/13/highereducation.voterapathy>.

De Groof, S. & Stevens, F. (2006). Politiek beroerd? Politiek in het jeugdonderzoek 2000-20005. In M. Elchardus, N. Vettenburg & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen* (pp. 273-306). Tiel: Uitgeverij Lannoo.

De Witte, H., Hooge, J. & Vandoorne, J. (2000). De maatschappij: kennis, houdingen en politieke voorkeur. In H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave, *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld* (pp. 209-251). Leuven: Universitaire Pers Leuven.

Dejaeghere, Y. & Hooghe, M. (2006). Op zoek naar de 'monitorial citizen'. Een empirisch onderzoek naar de prevalentie van postmodern burgerschap in België. *Res Publica*, 4, 393-420.

Delli Carpini, M. X. & Keeter, S. (1989). *What Americans know about politics*. New Haven and Londen: Yale University Press.

Dennis, J. & Easton, D. (1973). The child's Image of Government. In J. Dennis, *Socialization to Politics: A Reader* (pp. 59-81). New York: John Wiley & Sons.

Dolan, K. (2011). Do Men and Women Know Different Things? Measuring Gender Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics*, 73 (1), 97-107.

Duncan, G.J., & Magnuson, K.A. (2003). Off with Hollingshead: socio-economic resources, parenting and child development. In M.H. Bornstein & R.H. Bradley (Eds.), *Socioeconomic status, parenting, and child development* (pp. 83-107). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Elchardus, M. & Herbots, S. (2010). Jongeren en democratisch burgerschap. Conventionele, alternatieve en aanvullende participatie. In J. Deklerck, J. Siongers & N. Vettenburg (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 181-211). Leuven: Acco.

Elchardus, M. & Vanhoutte, B. (2007). *Het steile pad naar democratisch burgerschap. Jongeren en politiek*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie.

Elchardus, M. & Vanhoutte, B. (2009). Genderverschillen in de groei naar democratisch burgerschap. In Vettenburg, N., Deklerck, J. & Siongers, J. (Eds.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht*. (pp. 105-132). Leuven: Acco.

Elchardus, M. & Vanhoutte, B. (2009). Onderwijsvorm en de groei naar democratisch burgerschap. In Vettenburg, N., Deklerck, J. & Siongers, J. (Eds.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht*. (pp. 133-150). Leuven: Acco.

Elchardus, M. (2002). Op in rook? In M. Elchardus & I. Glorieux (Eds.), *De symbolische samenleving* (pp. 7-29). Tielt: Lannoo.

Elchardus, M., Franck, E., De Groof, S. & Kavadias, D. (2009). *International Civic and Citizenship Education Study (ICCS). Vlaanderen in ICCS 2009*. Vlaamse Overheid: Brochure voor het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming.

Franklin, M. N. (2004). *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Garcia-Albacete, G. M., Neundorff, A. & Smets, K. (2013). Homemade Citizens: The Development of Political Interest During Adolescence and Young Adulthood. *Acta Politica*, 48 (1), 92-116.

Geukens, S. (2015). *Open Vld, Groen en Ecolo willen jongeren al vanaf 16 jaar laten stemmen*. Geraadpleegd op 7 mei 2015 op <http://newsmonkey.be/article/41527>.

Glenn, N. D. & Grimes, M. (1968). Aging, Voting and Political Interest. *American Sociological Review*, 33 (4), 563-575.

Greenstein, F. I. (2009). Children and Politics. In E. S. Greenberg, *Political Socialization* (pp. 56-63). New Jersey: Transaction Publishers.

Groen (2014). *Verkiezingsprogramma 2014. Hoofdstuk Iedereen is mee*. Geraadpleegd op 18 mei 2015 op http://www.groen.be/sites/www.groen.be/files/uploads/Bestandsbijlages/programma/2014/klein/verkiezingsprogramma_hoofdstuk_iedereen_is_mee.pdf.

Groenez, S., Nicaise, I. & Van Den Brande (2003). *Cijferboek sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs*. Leuven: HIVA.

Harinck, F. (2006). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Hepburn, M. A. & Niemi, R. G. (1995). The Rebirth of Political Socialization. *Perspectives on Political Science*, 24 (1), 7-16.

Hess, R.D. & Torney, J.V. (2006). *The development of political attitudes in children*. New Jersey: Aldine.

Hooghe, M. & Quintelier, E. (2012). Political attitudes and political participation: a panel study on socialization and self-selection among late adolescents. *International Political Science Review*, 33 (1), 1-19.

IEA (2015). *About us*. Geraadpleegd op 20 april 2015 op <http://www.iea.org/aboutus/>.

Jennings, M. K. (1983). Gender roles and inequalities in Political Participation: Results from an eight nation study. *Western political quarterly* 36, 364-85.

Jennings, M.K. & Langton, K.P. (1968). Political socialization and the high school civics curriculum in the United States. *American Political Science Review*, 62 (3), 852-867.

JeugdOnderzoeksPlatform (2015). *Over het JOP*. Geraadpleegd op 20 april 2015 op <http://www.jeugdonderzoeksplatform.be/nl/over-het-jop>.

Lehman, R., Oswald, H., Schulz, W. & Torney-Purta, J. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Delft: IEA.

Lijnen, N. & Schiltz, W-F. (2013, 12 augustus). *Laten we beginnen stemrecht in te voeren vanaf zestien jaar*. Geraadpleegd op 18 maart 2014 op <http://www.demorgen.be/dm/nl/2461/Opinie/article/detail/1685237/2013/08/12/Laten-we-beginnen-stemrecht-in-te-voeren-vanaf-zestien-jaar.dhtml>.

McDevitt, M. & Wolak, J. (2010). The roots of the gender gap in political knowledge in late adolescence. *Political Behaviour*, 33, 505-533.

Meirick, P.C. & Wackman, D.B. (2004). Kids Voting and Political Knowledge: Narrowing Gaps, Informing Votes. *Social Science Quarterly*, 85 (5), 1161-1177.

Menes, R. (2012). *Een onderzoek naar allochtone en autochtone jongeren en politici in de televisiedemocratie*. Rotterdam: Erasmus School of History, Culture and Communication.

Milne, J. (1999). *Questionnaires: Advantages and Disadvantages*. Geraadpleegd op 28 april 2014 op http://www.icbl.hw.ac.uk/ltidi/cookbook/info_questionnaires/.

Mutlu, D. G. (2010). *Politieke houdingen van middelbare scholieren: een onderzoek naar de relaties tussen het maatschappijleercurriculum alsmede de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen in Nederland anno 2010*. Enschede: Universiteit Twente.

Nicaise, I., Reynders, T. & Van Damme, J. (2005). *De constructie van een SES-variabele voor het SiBO-onderzoek*. Leuven: SiBO.

OED (2014). *Questionnaire*. Geraadpleegd op 28 april 2014 op <http://www.oed.com/view/Entry/156364?redirectedFrom=questionnaire#eid>.

Onderwijs.vlaanderen.be (n.d.). *Het voltijds gewoon secundair onderwijs*. Geraadpleegd op 14 april 2015 op <http://onderwijs.vlaanderen.be/het-voltijds-gewoon-secundair-onderwijs>.

Peeters, B. (2013). *Politieke kennis bij jonge kinderen*. Leuven: KU Leuven.

Piccart, L. (2014, 1 april). Graag debat rond stemrecht vanaf 16. *De Morgen*, 11.

Popper, K. (2005). *The Logic of Scientific Discovery*. E-book: Taylor & Francis e-Library.

Prior, M. (2010). You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. *The Journal of Politics*, 72 (3), 747-766.

Schamp, T. (2015). De levensvatbaarheid van het kiesrecht voor minderjarigen. *SAMENLEVING EN POLITIEK*, 22(6), 48–57.

Schamp, T. & Devos, C. (2012). Verkiezingen en kiessystemen. In C. Devos (Ed.), *Een plattegrond van de macht: inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (pp. 495–597). Gent: Academia Press.

Schamp, T., & Devos, C. (2014). Verkiezingen en kiessystemen. In Carl Devos (Ed.), *Een plattegrond van de macht: inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (3rd ed., pp. 489–554). Gent: Academia Press.

Siongers, J. (2007b). *Van generatie op generatie. Een cultuursociologische benadering van de gelijkenissen in houdingen en smaken tussen kinderen en hun ouders*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.

Siongers, J. (2007a). *Qui se ressemble, s'assemble? About the (dis)similarities in cultural tastes between adolescents, parents and peers. Paper presented at the 8th Conference of the European Sociological Association, TOR 2007, 43*. Glasgow: TOR.

Sohl, Sofia 2011, Pathways to political efficacy - Theoretical considerations and empirical illustrations on youth's acquisition of political efficacy, *Politics, Culture and Socialization*, 2 (4), 389-414

Spruyt, B. & Van Droogenbroeck, F. (2014). Jongeren over politiek: een situatieschets en vergelijkingen met bevindingen uit eerdere JOP-monitors. In L. Bradt, S. Pleysier, J. Put, J. Siongers & B. Spruyt (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013* (pp. 160-182). Leuven: Acco.

Spruyt, B. (2008). Ongelijkheid en segregatie in het onderwijslandschap: effect op etnocentrisme. *Tijdschrift voor Sociologie*, 29 (1), 60-89.

Te Grotenhuis, M. & van der Weegen, T. (2013). *Statistiek als hulpmiddel*. Assen: Van Gorcum.

van der Kolk, H. & Aarts, K. (2010). Het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd tot 16 jaar: debatten, argumenten en consequenties. Enschede, Universiteit van Twente.

Van Deth, J. W. (1989). Interest in Politics. In M. K. Jennings & J. W. van Deth (Eds.), *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies* (pp. 275-312). Berlijn: de Gruyter

- Vanhoutte, B. (2007). Niet in een (stem)hokje te duwen? Jongeren en politiek. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 191-208). Leuven: LannooCampus.
- Vantomme, E. (2014). *Stemrecht voor zestienjarigen? Politieke maturiteit en stemmotivaties*. Leuven: KU Leuven.
- Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming (2015). Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs schooljaar 2013-2014. Brussel: Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming.
- Vrouwenraad (2006). *Infodossier Gender en diversiteit Terminologie*. Geraadpleegd op 17 april 2015 op <http://www.vrouwenraad.be/media/docs/dossiers/globaal/terminologie.pdf>.
- Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. New York: Cambridge University Press.
- Zandonella, M. & Zeglovits, E. (2011). *Political interest among young Austrians before and after lowering voting age*. Reykjavik: ECPR.
- Zandonella, M. & Zeglovits, E. (2013). Political interest of adolescents before and after lowering the voting age: the case of Austria. *Journal of Youth Studies*, 16 (8), 1084-1104.
- Zeglovits E. & Schwarzer S. (2009). Citizenship Education in-between Learning and Experience. *Osterreichische Zeitschrift fur Politikwissenschaft*, 38 (3), 325-341.
- Zeijl, E. (2003). Politieke en maatschappelijke participatie. In E. Zeijl (Ed.), *Rapportage jeugd 2002* (pp. 103- 124). Den Haag: SCP.